

Балгимбеков Даурен Укибаевич

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің профессоры,

заң ғылымдарының кандидаты.,

Байкенжина Кулбагила Алиакпаровна

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің доценті,

заң ғылымдарының кандидаты,

Қаржасова Гулдана Батырбаевна

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің доценті.,

PhD доктор, baikenzhina.kulbagila@mail.ru

ҚЫЛМЫС ЖАСАУҒА СЫБАЙЛАС ҚАТЫСУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ТАРИХИ ДАМУ АСПЕКТИЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі таңдағы өзекті тақырыптардың бірі-қылмысқа қатысудың тәжірибе жүзінде құқық қолдануға қатысты шешуін таппаған сұрақтарға қатысты мәселесі қарастырылған.

Резюме. В данной статье поднимается тема, которая очень актуальна на сегодняшний день, и которая порождает много вопросов в правоприменительной практике, но ответов на эти вопросы не так много.

Summary: This article raises a topic that is very relevant for today, and which gives rise to many questions in law enforcement practice, but there are not so many answers to these questions.

Қылмысқа сыбайлас қатысу қылмыстық құқықтың институты ретінде өзінің тарихи жолын өте ерте ғасырлардан бастаған. Бұрынғы заманда құдыретті патша замандарында да бұл институт туралы ескертілген, мәселен, Мойсейге берілген заңда «Зұлымдыққа көпшілікпен барма», делінген. Егер, біздің заманымызға дейінгі VIII ғасырда пайда болған нормаларға сүйенсек, онда келтірілген қылмысқа қатысу туралы ескертулер алғашқы болып көрінеді.

Ескертулерден бірнеше ғасыр кейін пайда болған Индиядағы Ману, Вавилондағы Хаммурапи, Ирандағы Авеста заңдары қылмысқа қатысу институтын нақты деликтілерге жатқызды. Авестаға сәйкес, егер сотталушы басқа тұлғалармен бірге ұрлық жасағанын мойындап және ұрланған зат содан табылса, онда оның айтқандары, болашақта оның пайдасына шешілмейді[1, 49-51бб]. Бірақ сол кездегі және бұдан да кейінгі қылмыстық заңдарда қылмысқа сыбайлас қатысу түсінігі берілмеген, себебі, ол нормаларда қылмысқа сыбайлас қатысу құрамын құрайтын белгілердің жоқтығынан болуы керек.

Қылмысқа сыбайлас қатысу институтының дамуы орта ғасырда елеулі түрде байқала қойған жоқ. Кейбір елдердің қылмыстық заңдарында қылмысқа сыбайлас қатысушылардың ішінен ұйымдастырушыны бөліп көрсетіп, тіптен азғырушының да міндетін оған жүктеген. Құқықтық пікірлердің әрі қарай тарихи дамуында және оның ішінде қылмысқа сыбайлас қатысу

институтының дамуында немістің құқықтық ғылымы (доктринасы) көптеген Европа елдерінің заңдарына ықпал ету арқылы басты бағытты ұстады, сөйтіп олардың заңдық актілері ерекше табыстарға ие болды.

Ертедегі орта ғасырлық Қытай заңдары қылмысқа сыбайлас қатысу институтының белгілерін толық және нақты қалыптастырды және олардың, қылмысқа сыбайлас қатысуды түсіндіруі қазіргі қалыптасқан институттан кем емес екендігі қазіргі уақыттарға дейін байқалуда.

Е.И.Кычанованың пайымдауы бойынша «екі немесе одан да көп тұлғалармен бірігіп жасалған қылмыс топпен, ұйыммен жасалған қылмыс деп есептеледі. Сонымен қатар, қылмыс топпен, ұйыммен жасалған деп тану үшін алдын-ала оның жоспары жасалған болуы қажет, әйтпесе тұлғалар тобымен жасалса да оның қатысушыларының әрекеттерін кездейсоқ тұра келуі»-деп есептеген [2,18-19бб]. Сондай-ақ, топтық әрекеттерге қатысушылардың ішінен басшылары мен көмектесушілері бөлінген.

Континенталды Европаның барлық мемлекеттерінің қылмыстық заңдары, сондай-ақ кейбір басқа да мемлекеттердің заңдары қылмыстық құқықтық классикалық мектебінің әсерімен қалыптасып одан әрі Қытайдың құқықтанушыларының берген қылмысқа сыбайлас қатысу түсінігін қолдады. Классикалық мектептің рухын өзіне сіңірген 1871 жылы немістің қылмыстық заңдар жинағы, сондай-ақ 1889 жылы Финляндияның қылмыстық заңдар жинағы қылмысқа сыбайлас қатысу түсінігін бермесе де, оның кейбір түрлері бандамен сөз байласуды ерекше бөлімде нақтылап көрсетті. Осындай бейнемен алдын ала келісу орта ғасырлық Қытайдың заңдарындағы сияқты, осы жерде де қылмысқа сыбайлас қатысумен жасалған қылмыстық әрекеттің қажетті сараланушы белгісі ретінде қатысады.

Ал, ресейлік заңдарда қылмысқа сыбайлас қатысу туралы алғашқы ескертуді, XI ғасырда «Русская Правданы» қалыптастырумен есептеуге болады. Ежелгі Русь естелігінің бұл заңнамасының 31-бабында бірнеше тұлғамен қылмыс жасалған жағдайдағы жаза туралы айтылған. «Русская Правданың» 41-бабының редакциясында қылмысқа қатысумен жасалатын талан-тараждық үшін қылмыстық жауапкершілік көрсетіліп, барлық қылмысқа сыбайлас қатысушылар тең негізде жауап беретіндігі туралы айтылған. 1649жылы «Алқалы жиналыс» жинағында құқықтық институт ретінде қарастырылған қылмысқа қатысуды қорытындылайтын болсақ, бұл құқықтық актінің нормативтік белгіленуі орыс құқығында қылмысқа қатысу институтының дамуына бастау болғандығы, ал оның қылмысқа қатысу белгілері, қатысушылар түрлері, бірігіп қылмыстық іс-әрекет жасауға қатысқан тұлғалардың жауапкершіліктерін даралау сияқты негізгі ережелері аздап қана өзгертілген түрде осы күнге дейін жеткен.

Қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша қылмысқа сыбайлас қатысушылар оны жасағандармен тең дәрежеде қылмыстық жауапкершілікке тартылған және «ұры серігімен, жортуыл жолдасымен» деген мақал осының нақты дәлелі екендігін байқатады. Қазақ әдет-ғұрып құқығындағы сыбайлас қатысу институты туралы XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап айтуға болады. Баллюзектің, П.Е.Маковецкийдің, Г.Загряжскийдің және Н. Гродякованың пікірлері бойынша сыбайлас қатысушылардың жауапкершіліктеріне байланысты сот тәжірибесінде қандай да бір біріккен көзқарас болған жоқ. Кейбір қылмыстарға қолданылатын бұндай жағдайлар кездейсоқ және тікелей қарама-қарсы бейнемен шешілді, сондай-ақ бұл жерде көбіне тәжірибенің бірлігі болмағандығы көрінеді.

Көп уақыттан өте келе қылмысқа сыбайлас қатысушылардың жауапкершіліктері олардың жасаған кінәсінің дәрежесіне байланысты біртіндеп даралана бастады. Негізінен жауапкершілікті

даралау орыстың қылмыстық заңдарының әсерімен XIX ғасырдың екінші жартысында аяқталды. Ғалым П. Е.

Маковецкийдің пікірінше «қатысу дәрежесі» мүлдем белгісіз, «барлығы қылмысқа қалай қатысқандарына қарамастан бірдей айып немесе бөліп құн төлейді», сонымен бірге бұл пікірді Г.Загряжский мен Н.Гродяковта қоштайды.

Сондай-ақ П. Маковецкий бұл жөнінде мынандай мақал келтіреді «Ұр дегенге зор келмес, ұрғанға зор келер» яғни ұруға бұйрық берген жазаланбайды, ал кім ұрды сол жазаланады [3, 233б]. Сонымен қатар қылмысқа қатысқан әрбір жеке тұлғаны сипаттайтын мынандай атаулары болған: құныкер- ол құн төлеуші, жортуыл басы- басты кінәлі шайканың басшысы, айдап салушы- үгіттеуші, азғырушы, көмекші- көмектесуші. Феодалдық-патриархалдық қатынас кезінде сұлтандар, билер, ауыл старшиндарының өздері жиі әртүрлі түрдегі қылмыстардың ұйымдастырушысы, көмектесушісі, азғырушысы болып табылған.

Олардың кейбіреулері ашық түрде ұрлыққа және өзге де қылмыстық іс-әрекеттерге қолданатын адамдарды ұстаған. «Қылмыстық іс-әрекеттің көмектесушілері мен жасырушылары қылмыстық жауапкершілікке тікелей жасаған тұлғамен бірдей дәрежеде тартылған.

Сонымен қатар, ертедегі билер соты тәжірибесінде жасырушыларды және әсіресе көмектесушілерді қылмыстық жауапкершілікке тартпаған. Феодалдық-патриархалдық қатынастар үстемшілігінде рулық патриархалдық тұрмыстың қалдықтары сақталғандығы әдетте әрбір қылмыскер ауылында қылмыстарына көмектесушілерді табатындығымен өз көрінісін тапқандықтан олардың барлығын дерлік қылмыстық жауапкершілікке тарту және әрқайсысының кінәсін дәлелдеу мүмкін болмады.

Ғалым С.Л.Фукстың ғылыми жұмысында көрсетілгеніндей жасалған қылмыстық іс-әрекет туралы айтпау ереже бойынша қылмыс болып есептелмеді. Сыбайлас қатысушылардың жауапкершілігінің сипаты, жалпы бір-бірінен ерекшеленбейтін қатысу түріне байланысты емес шабуыл сипатына байланысты болды. Барлық қайнар көздерге сәйкес айыппұл қатысушылар арасында бөлініп, жауапкершіліктері ортақ болды. Әрбір сыбайлас қатысушы ерекше толық түрде қылмыстық айыппұлды князьдің пайдасына төледі, бұл қатынаста қазақ құқығы «Русская правдадан» ерекшеленеді. Бірақ, бұл түсінікті қазақтардың «айыбы» қылмыстық айыппұл ретінде мемлекеттің пайдасына емес, жәбірленушінің пайдасына шешілді.

И.Боряновскийдің жазбасында және Д.Самоковасованың жинағында көрсетілгендей: егер қылмыскер айыппұлды өтей алмаса, олардың әрқайсысы тиісті жазаға тартылды, яғни «өлімге кесілді немесе құнды толық төледі». Тек бір құн төлеу керек, егер оны төлемей іс жазалауға дейін баратын болса, онда барлығы өлімге кесіледі деген қағидалар айтылды [4, 145б].

Яғни бұдан қатысушыларды жауапкершілікке тартқанда қатысушылардың қатысу дәрежесі ескерілмегендігін, сонымен қатар көп жағдайларда қазақ сұлтандары, билері, ауыл старшиндары, болыстары қылмыстың ұйымдастырушысы, көмектесушісі, азғырушысы және жасырушысы болса да жазаланбағандығын байқаймыз.

Осы жерде көне заңнаманы қарауды аяқтап, өте қарқынды дамумен ерекшеленген революциядан кейінгі кезеңдегі қылмысқа сыбайлас қатысу институтын орыс заңнамасынан қарауға көшіп, сыбайлас қатысу институты қазіргі заман заңгерлеріне тұтас кешенді шешілмеген мәселелерді қалдыра отырып, тұтастай феодалдық мемлекеттің қойнауынан қалыптасқан деп айтуға болады. Сонымен қатар сыбайлас қатысу мәселесі біртіндеп кеңестік өкіметтің алғашқы

декреттерінде қойылды, осындай бейнемен революциядан кейінгі ұрпақтарға, заңгерлерге осы институтты әрі қарай зерттеуге негіз қалыптастырылды.

Г.В.Швековтің көрсеткеніндей «Контрреволюциямен аяусыз күрес»-сол кезеңдегі кеңестік өкіметтің басты міндеті антисоветтік іс-әрекеттің ұйымдасқан сыбайлас қылмыстылық нысанын білдіретін ереуілді, көтерілісті, сөз байласуды жою бойынша қатаң шаралар қолдануды талап етумен тұжырымдай алады.

Қылмысты ұйымдастыру - қылмысқа сыбайлас қатысушылардың іс-әрекетінің бір түрі, ал ұйымдастырушылардың жауапкершілігі - қатысушылардың жауапкершілігі сияқты үлкен мәселенің бір тармағы болып табылады.

Кеңестік қылмыстық заң шығару жүйесі мен қылмыстық құқық теориясы сыбайлас қатысушылардың әр түрлерінің айырмашылығын көрсетуде тек қана объективті себептерді басшылыққа алады. Ал, шетелдік әдебиетте қатысушылардың жіктеуде объективті немесе субъективті немесе екеуі де аралас белгілері негізге алынады. Мәні жағынан белгілі айырмашылықтарына қарамастан бұл теориялардың барлығына ортақ бір белгі бар, ол - қатысушылар ішінен ұйымдастырушылар жеке көрсетілмейді. Қылмысты ұйымдастырушы және басқарушы тұлғалар қылмысқа тікелей өздері қатыспаса, олар негізгі кінәлілер деп танылмайды, қарапайым мүшелері, «көмекші сыбайластары» деп танылып, қылмысты тікелей орындаушыларға қарағанда жеңілдетілген жаза тағайындалады.

Қасақана бірігіп жасаған қылмыстағы адамдардың нақты атқарған рөліне қарай КСРО-дағы қылмыстық заң шығару жүйесі қатысушыларға тек орындаушыларды ғана емес, ұйымдастырушылар мен айдап салушыларды, сыбайластарды да жатқызады. Қатысушылар туралы буржуазиялық теорияларды сынап отырып, кеңестік қылмыстық құқық ғылымы бірігіп жасаған қылмыстың негізгі айыпкері орындаушы емес, ұйымдастырушы болып табылады, ол «қатысушылардағы орталық бейне бола отырып, басқа қатысушылардан ерекше тұрады деп көрсетті. Бұл пікірді кейбір Шығыс Еуропаның социалистік елдердің соттық ғылымы мен тәжірибесінде қолданады.

Буржуазиялық ғалымдардың қатысушылар мәселесін негізгі айыпкер мен сыбайластар арасындағы айырмашылықтарға әкеп соқтыруы сын көтермейді. Дамыған капиталистік елдердегі ұйымдасқан қылмыстың жауын күнгі шөптей қаулап өсуі буржуазиялық ғалымдарды сыбайлас қылмыстарда негізгі рөлді басшының жетекшілігіндегі көзсіз қаруы болып табылатын қарапайым орындаушылар емес, бүкіл қылмыстардың тізгінін ұстап отырған адамдар атқаратынын мойындауға мәжбүр етті.

Қатысушылардың міндеті ең қауіптісі ретінде ұйымдастырушыға көңіл аудару кеңес өкіметі орнаған кездерден басталды. Саны көп контрреволюциялық ұйымдар сол уақыттағы құлаған таптардың ел іші мен сыртындағы негізгі қарсыласу формасы болып еді. Ел ішінде және сыртында биліктен құлатылған таптардың негізгі қарсыласу формасы сол кезде құрылған жүздеген контрреволюциялық ұйымдар түрінде көрінеді. Осыған байланысты жаулық ниеті бар адамдардың қылмыстық әрекеттерін біріктіріп, бағыттаушы ұйымдастырушының рөлі ерекшебоды. Мұндай адамдар көбінесе сол кездегі сансыз көп бүліктердің тұтқасын ұстап тұрған еді. Кәдімгі қылмыскерлер де бірігуге күштерін салып, саны көп қарақшылық бандаларды құрды, олар тонау, қарақшылық, кісі өлтіру т.с.с. ауыр қылмыстар жасаумен айналысты..

РСФСР Халық Комитеті Кеңесінің 1917 жылғы 26 қарашадағы «Орталық Рада қолдап отырған Каледин, Корнилов, Дутовтардың контрреволюциялық көтерілісімен күресі туралы» қарарында: «Революция қатер де... сондықтан контрреволюциялық қастандық жасаушылар, казак генералдары мен кадеттер халықтың темірдей қолын сезінуі тиіс, олар революциялық заңдардың бар қатаңдығымен жазалануы тиіс. Қастандық көсемдері заңнан тыс деп жариялансын» делінді.

1917 жылғы 19 желтоқсандағы РСФСР-дың «Революциялық трибунал туралы» нұсқауында: «Революциялық трибунал үкіметке қарсы көтеріліс ұйымдастырушылар, белсенді қарсылық көрсетушілер, бағынбаушылар, басқа тұлғаларды бағынбауға, қарсылық көрсетуге шақырушылар ісі беріледі» делінген. Алғашқы деректердің маңызды ерекшелігі - онда атқарушылар, көмекшілер, айдап салушылармен қатар қатысушыларға контрреволюциялық толқу, бүліктер ұйымдастырушылар, көсемдер, дем берушілер де жатқызылды және декреттердің мазмұнына қарағанда соңғылар негізгі кінәлілер деп танылды.

Екінші ерекшелігі - сыбайлас қатысушыларды нақты жіктей отырып, бұл декреттер қатысушылардың қандай рөл атқарғанына қарамастан олардың барлығының бірдей дәрежеде жауапкершілігін көрсетті. Мысалы, РСФСР Халком Кеңесінің 1918 жылғы 30 июльдегі «Шіркеу қоңырауның шақыруы туралы» үкімінде: «Халықты гудок беру, қоңырау соғу т.б. әрекеттер арқылы контрреволюциялық мақсатта жинаушылар да, қатысушы, көмектесуші, айдап салушылар деп революциялық трибунал алдында бірдей жауап береді» делінеді.

Осы қағида Кеңес өкіметінің «Пара беру туралы», «Алыпсатарлық туралы» сияқты алғашқы деректерінде де анық көрсетілді. Ұйымдастырушының жауапкершілігі БОАК Кассациялық бөлімінің 1918ж.

6 қазан «Революциялық трибуналдың сотқа қатысы туралы» шешімінде ерекше баса көрсетіледі. Онда алғашқы рет «Контрреволюциялық қылмыстық топ» ұғымы анықталып, контрреволюциялық қылмыстық ұйымдарға қатысуына кінәлі тұлғаларға ең алдымен ұйымдастырушылар жатқызылатыны көрсетілді.

«Революциялық трибунал сотына жұмысшы-шаруа үкіметіне қарсы контрреволюциялық көтеріліс ұйымдастырушылар, тікелей немесе бүлікті дайындауға қатысушылар, Кеңес өкіметін құлатуды мақсат еткен контрреволюциялық қастандықтар мен ұйымдарға қатысушылар тартылады». Сонымен қатар осы шешімде революциялық трибуналда «Жұмысшы-шаруа Үкіметіне белсенді қарсы әрекет жасаушылар немесе Кеңес Өкіметінің декрет, шешімдерін орындамауға басқаларды шақырушылар, бұл шешімдерге құлақ аспай үкіметін және қоғамдық ұйымдардың дұрыс жұмысына бөгет жасаушылар беріледі» деп атап өтілді.

Алайда Кеңес Өкіметінің алғашқы декреттері қатысушылардың түрлерін және олардың жауапкершілігі қағидаларын атап көрсетсе де, олардың іс-әрекетінің мазмұнын аша алмады. Тек кейіннен заң шығарушы қатысушылардың аты- жөндерін атаудан біртіндеп атап, олардың қылмыстық әрекетінің мәнін ашты. Аталған құжаттар және 1919 жылы РСФСР НКЮ бекіткен «РСФСР Қылмыстық Құқық бойынша жетекшілік бастамалар», 1922 жылғы РСФСР Қылмыстық Кодексі, 1924 жылғы КСРО мен одақтас республикалардың қылмыстық заңдарының жетекшілік бастамалары» қылмыста ұйымдастырушы ұғымының мәнін аша алмады.

Бұл анықтаманың болмауы әрине сот тәжірибесін қиындатқан ақтаңдақ болды. Бірақ 1922 жылы РСФСР Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімі ұйымдастырушылық үшін жауапкершілікті

қатысудың ең қауіпті түріне жатқызғанын ескеру керек. Мысалы, 58-бап «Тұлғаларды контрреволюциялық мақсатта қарулы көтерілісті немесе кеңестік территорияға қарулы бандаларды енгізуді ұйымдастырғаны үшін, сонымен қатар сол мақсатпен орталықта және жергілікті жерде билікті басып алғаны үшін, РСФСР-дан оның аумағының бір бөлігін күшпен бөліп алу үшін, РСФСР жасаған келісімдерді бұзу әрекеті үшін» қылмыстық жауапкершілікке тартады.

Қылмыстық Кодекстің 65-бабында диверсияны ұйымдастырушы мен қатысушылардың жауапкершілігі қаралған. Жеке қатысушылардың жауапкершілігі «Басқару тәртібіне қарсы қылмыстар» бөлімінде кеңірек қаралады. Қылмыстық Кодекстің 76-бабында бандалардың ұйымдастырушылары мен мүшелерінің жауапкершілігі қаралады. 80-бап «Салық салынатын немесе санаққа кіретін заттар мен азық-түлікті өзара келісім бойынша ұйымдасып сыбайлас жасыру немесе санын кемітіп көрсету үшін» жауапкершілігін анықтайды.

Жеке азаматтардың ақшалай немесе натуралды салықтарды уақытында төлемеуі немесе төлеуден бас тартуы үшін, мемлекеттік маңызы бар жұмыстар мен міндеттерді орындаудан жаппай бас тартқаны үшін 6 айдан кем емес уақытқа бас бостандығынан айыру немесе сол жұмыс, міндеттің 2 есе көлемінде заттық айыппұл салуды міндеттейді. Ал, ұйымдастырушылар, жетекшілер мен айдап салушыларға жартылай немесе толықтай мүлкін тәркілеумен 1 жылға бас бостандығынан айыру көзделген.

Аталған нормаларды талдау 1922жылғы РСФСР Қылмыстық Кодексі қылмысты ұйымдастырушылар мен жетекшілердің жазасын бір бөлек, басқа қатысушылардың жауапкершілігін бір бөлек анық жекелеп көрсетеді. Бүкіл жағдайда ұйымдастырушылардың жазасы басқа қатысушыларға қарағанда әлдеқайда жоғары болды.

1926 жылғы РСФСР Қылмыстық Кодексінің алғашқы редакциясында да ұйымдастырушы жалпы ұғымы толық анықталмаған. Тек 1927 жылғы 25 ақпанда ОАК III- сессиясында қабылданған «Мемлекеттік қылмыстар туралы Ереже» одақтық шешімін жүзеге асыруға байланысты ғана Қылмыстық Кодекстің Ерекше Бөліміне ұйымдастырушылар мен жетекшілердің жауапкершілігі туралы баптар енгізілді. Және 1926 жылғы редакциясында 1922 жылғы Қылмыстық Кодекске қарағанда нақтырақ, қылмысқа ұйымдастырушы ретінде қатысу жауапкершілікті ауырлататын, жазаны күшейтетін жағдай болып табылатындығы көрсетілді.

Мысалы 1926 жылғы РСФСР Қылмыстық Кодексінің 584-бабы контрреволюциялық қылмыстарды дайындау мен жасауға бағытталған ұйымдастырушылық әрекет үшін және контрреволюциялық ұйымға қатысқаны үшін тең дәрежеде жауапкершілік бекітті. 59 -бабы жаппай тәптісіздіктерді ұйымдастырғандармен жетекшілер үшін күшейтілген жауапкершілігін тағайындады. Осы баптың 3-тармағында қарулы бандаларды ұйымдастырумен олардың мекемелерге, жеке адамдарға шабуылына қатысқаны үшін жауапкершілігі бекітілді.

Тек осы қылмыстардың емес, басқа да қылмыстардың ұйымдастырушылары бірігіп қылмыс жасаудың ең қауіпті түрі болып, қоғамға ең қауіпті болып табылды. Мұны соттық тәжірибе де таныды және ұйымдастырушының функционалдық рөлі көбінесе жасаушы, көмекші, айдап салушының іс-әрекеті шеңберінен шығып кететінін баса көрсетті.

Ұйымдастырушылық іс-әрекеттің нақты шекаралары заңда көрсетілмеуі ұйымдасқан қылмыспен күрес тәжірибесіне кері әсерін тигізді, ол тергеу және сот органдарының қылмысқа сыбайлас қатысушылардың қылмыстық іс-әрекетін ұйымдастырып бағыттаушы тұлғаларды анықтауға назарын әлсіретті.

Сондықтан да КСРО Жоғарғы Сот Пленумының 1941 жылғы 10 сәуірдегі «Рулық құрылыс қалдықтарын құрайтын қылмыстық істердің соттық практикасы туралы» шешімінде «Соттар көбінесе өз іс-әрекетін қылмысты тікелей жасаушыларды жазалаумен шектеледі, бұл басқа қатысушыларды анықтаудан оңайырақ, ал ұйымдастырушылар мен айдап салушылар көбінесе мемлекетке қарсы ниетте қимылдайды, сондықтан да олар әлеуметтік жағынан ерекше қауіпті болып табылады» деп, мұны сот ісіндегі елеулі кемшілік деп атап көрсетті.

Тәжірибенің күнделікті мәнді қажеттіліктері мен заңгер-теоретиктердің ұсыныстары 1939 жылы қабылданған Жалпы Одақтық КСРО Қылмыстық Кодексінің жобасында ескерілді. Оның 21 бабында қылмысты ұйымдастырушының түсінігі «Қылмысты ұйымдастырушы болып қылмыстық қауымды құрушы немесе қылмысты жасау жоспарын құрушы немесе осы қылмыстық қауымдастықтың жетекшісі немесе қылмыс жасауды басқарушы тұлғалар болып табылады» деп көрсетілді.

Бірақ тарихи қалыптасқан алғышарттарға байланысты бұл жоба нормативті акт болып қабылданбай қалды. Кеңестік Қылмыстық Заң шығарудың келесі даму сатысы - 1958 жылы 25 желтоқсанда 5-ші шақырылған КСРО Жоғарғы Кеңесінің II сессиясының «КСРО және одақтас республикалардың қылмыстық заң шығару негіздерін» қабылдауы және 1960-1962 жылдары одақтас республикалардың Қылмыстық Кодексінің қабылдануы болды.

1960 жылы қабылданған РСФСР Қылмыстық Кодексі мен 1960-1962 жылдардағы одақтас республикалардың Қылмыстық Кодекстері 1922, 1926 жылдардағы кодекстерге қарағанда әртүрлі қылмыстық топтарды құру мен басқару үшін ұйымдастырушылардың жауапкершілігін кеңірек қарастырады. Социалистік және жеке меншікке қол сұққаны үшін жауапкершіліктерді көрсететін көптеген баптар бар, бұл баптарда қылмысты алдын ала ұйымдастырушы тұлғалардың жоғары жауапкершілігі көрсетілген.

Ұйымдастырушылық қылмыстық іс-әрекеті үшін жауапкершілік басқа да баптарда тікелей қарастырылады. Жоғарыдағы айтылғандарды қорытындылай келе, жалпы Қазақстанның жүйеленген қылмыстық құқығы кеңестік қылмыстық құқығынан бастау алғандығын көруге болады. Ал, кеңестік Қылмыстық құқықта қылмысқа қатысудың түсінігі жоғарыда айтқанымыздай алғашқы рет жетекші бастаулармен берілген болатын. Оның 21-ші бабына сәйкес «Тұлғалар тобымен (шайка, банда, тобыр) өзара хабарласа отырып жасалған іс-әрекеттер үшін орындаушылар да, айдап салушылар мен көмектесушілер де жазаланады» делінген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зиманов С.З. «Қазақтың ата заңдары-Древний мир права казахов. Алматы. 201. 49-5166
2. Е.И.Кычанов.К проблеме о понятии и признаках организованного преступного сообщества (преступной организации).Алматы.2009. 18-1966
3. С.Зиманов. Уголовное обычное право казахов. Алматы.2011.2336
4. С.Л.Фукс.Определение правового понятия организованной преступности и его юридические критерии. Питер.2006.1456
5. ҚР Президентінің 1995 жылғы 17-наурыздағы «ҚР кейбір заңнамалық актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» Жарғысы